

Дамјан БУЖАРОВСКИ
магистрант по економија и
апсолвент на Институтот за историја
damjanbuzarovski@yahoo.com

ЗНАЧЕЊЕТО НА АФИОНОТ ЗА ЕКОНОМИЈАТА НА ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА

Апстракт. – Афионот е индустриска култура, од која се добиваат опиум и афионово семе. Опиумот се користи во медицината, додека пак семето од афион се користи во исхраната, но и се преработува и при тоа се добива масло кое, во зависност од тоа на кој начин е добиено, има повеќе намени. Афионот не е автохтоно растение кое отсекогаш се одгледувало на територијата на Македонија. Всушност, тој бил донесен во Македонија од страна на Османлиите и во краток период по донесувањето започнале да го одгледуваат голем број земјоделци. Постојат повеќе различни варијанти за тоа кога афионот бил донесен, како и каде за првпат започнал да се одгледува. Анализирајќи ги овие податоци и контрадикторности кои се појавуваат, се обидовме да дадеме одговор на досега нејасните прашања. Исто така се разгледани причините поради кои афионот толку брзо се раширил во османлиска Македонија, како и неговото значење за домашната економија.

Клучни зборови. – опиум, семе, производство, цена, извоз, заработка.

Една од позначајните индустриски култури која се одгледувала во османлиска Македонија во XIX век и носела големи приходи на одгледувачите е афионот, во Македонија познат и како „мак“. Од афионот се добиваат повеќе продукти кои се употребуваат во исхраната, но и во медицината. Афионовото семе се користело при приготвувањето на некои јадења и колачи, а исто така од него се правело и масло. Освен семето, од афионот се добива и опиум. Во една статија од 1885 година се наведува дека „производството на опиум во Македонија е еден од главните

ресурси на таа држава“.¹ Нешто подоцна Леонард Шулце Јена, кој престојувал во Македонија во периодот на Првата светска војна, забележува: „Одгледувањето на памук во Тиквеш и распрсканите мали површини на кои се сади лен и коноп го занемаруваме, а нашето внимание го свртуваме кон најзначајниот земјоделски производ наменет за пазар – опиумот.“²

Опиумот се добива со засекување на чаурата (чушката) од афион во точно определен период од годината, а течноста што потоа излегува од засекот се собира и тоа всушност претставува сиров опиум, кој потоа се преработува. Сировиот опиум во Македонија од месното население бил нарекуван „катран“.³

Рано сабајле, во точно определено време од годината, се одеше на нивата со афион. Имавме специјални ножиња и се засекуваше чушката на средина. Потоа така се оставаше еден ден, и наредниот со други ножиња за собирање го собираа катранот во едни специјални чашки за таа намена, кои беа закачувани на појасот.“⁴

Слика 1. Прибор за собирање на опиум.

1. Ноже за режење на чаурите; 2. Ноже за собирање на опиумот;
Десно, чашката која собирачите ја носеле на појас и во која се ставал опиумот

Македонскиот опиум е познат по тоа што е еден од најквалитетните во светот, со голем процент на морфиум, од 14 до 16 %.⁵ Како таков,

¹ Clarke 1885, 926.

² Јена 2013, 163.

³ Богова 2021.

⁴ Богова 2021.

⁵ Јовановић 2009, 70.

бил користен во фармацевтската индустрија. Населението го користело опиумот за болки и за спиење, но во мали количини. И од лушпата на афионовата чаура се варел чај кој бил користен за болки, бидејќи и во неа останува мала количина на морфиум.

Од лушпата на афионот, кога ќе се исушеше варевме чај. Им го даваа на децата доколку имаа болки, ако ги болеше стомак и слично. Но, во мала количина, по неколку лажички ни даваа, и ако не ни поминуваше уште малку. Се внимаваше, бидејќи тоа е дрога.⁶

Покрај ваквата употреба, опиум во мали колични им се давал на бебињата, со цел да ги смират и полесно да заспијат. Особено Турчинките од пониските класи го користеле опиумот за смирување на нивните доенчиња.⁷ Сепак се случувало понекогаш и да се претера со давањето опиум на бебињата, па во една книга од 1878 година е забележано:

некои ја носат злоупотребата на овие (се мисли на опиумот, Д.Б.) до таа мера што децата се секогаш во сонлива состојба, со бледо лице, полузатворени очни капаци, зениците на очите стегнати, исушени и суви усни... сите движења се летаргични, во изразена спротивност со блескавото движење на здравото европско дете. Природниот детски плач се заменува со тивко стенкање, а не се покажува желба за мајчиното млеко, само тенденција да се остане безволен и неактивен.⁸

Исто така, помеѓу богатите бегови и аги во османлиска Македонија постоела опиоманија. Имено тие го пушеле опиумот во ановите и кафеаните, ставајќи го во наргилињата, или пак со прстите правеле мали грутки од опиум – гиде, кои потоа ги голтале.⁹

ПОЧЕТОЦИТЕ НА ОДГЛЕДУВАЊЕ НА АФИОН ВО ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА

Афионот не е автохтоно македонско растение и не се одгледувал на овие простори од секогаш. Во Македонија тој бил донесен од Мала Азија во првата половина на XIX век. Околу тоа кој го донел, во која го-

⁶ Богова 2021.

⁷ A consul's daughter and wife 1878, 10.

⁸ Ibid.

⁹ Tartalja 1965, 122-123.

дина и на кое место бил првпат засаден, постојат повеќе различни варијанти. Според една варијанта, афионот во Македонија бил донесен во 50-те години на XIX век од страна на Турците од местото Афион Кара Хисар.¹⁰ Хартман, пак, како година кога бил донесен афионот во Македонија ја наведува 1835, и тоа во градот Штип.¹¹ Друга верзија која ја наведува Петковиќ е дека афионот бил донесен во четриесетите или педесетите години на XIX век и тоа тајно, некој војник во цевката на пушката го пренел семето, кое потоа било засадено во Кочани од Абдул Хешан Халил Барјактар.¹² Во трета варијанта се споменува извесен Али Симон Заде кој ја засадил оваа култура во Кавадарци.¹³ Брунети, кој по Балканските војни спровел анкета во местата низ Македонија каде се одгледувал афионот, дошол до заклучок дека афионот бил донесен во Македонија во 1835 година и бил засаден во околината на Штип. Исто така според него, афионовата култура била воведена од Турците, а семето било донесено од местото Афион Кара Хисар во Мала Азија.¹⁴ Дека афионот бил донесен во Штип среќаваме податок и кај Рогановиќ и Јаранов,¹⁵ а кај Јаранов повторно е наведена и 1835 како година кога е донесен афионот во Македонија. Во Енциклопедија Британика, издадена во 1911 година, исто така се вели дека афионот за првпат бил донесен во Штип од местото Карахисар во Мала Азија и набргу се раширило одгледувањето во Струмица, Велес, Тиквеш и Кочани.¹⁶ Меѓутоа, таму е наведено дека афионот бил донесен во 1865 година,¹⁷ а ваков податок среќаваме и во еден британски документ од 1882 година.¹⁸ Меѓутоа, да се започнало со одгледување на афион во 1865 година е мошне доцна. Освен горенаведените варијанти за тоа каде и кога бил донесен опиумот во Македонија, постојат и други, а Тартаља заклучува: „Постојат и многу други верзии кои можат да се сведат на прашањето за престиж, бидејќи скоро секој центар каде се одгледувал мак во Македонија го истакнува својот примат“.¹⁹ До сличен заклучок доаѓа и Вргоч, кој вели дека било интересно

¹⁰ Македонија како природна и економска целина 1978, 301.

¹¹ Tartalja 1965, 123.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Брунети 1951, 1.

¹⁵ Рогановиќ 1937, 547; Iaranoff 1931, 69.

¹⁶ The Encyclopædia Britannica 1911, 132.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ѓорѓиев (ed.) 2003, 572.

¹⁹ Tartalja 1965, 123.

да се напомене дека секоја област каде се садел опиум сакала да докаже дека била прва која започнала, и од каде потоа се проширил опиумот.²⁰

Во пишан извор, македонскиот опиум за првпат се споменува во 1842 година во Лексиконот од Едвард Винклер.²¹ Поради тоа што во овој период веќе се споменува македонски опиум, културата на афион во Македонија треба да била донесена порано, и изгледа се точни варијантите на Хартман, Брунети и Јаранов дека афионот во Македонија започнал да се одгледува во 1835 година, додека другите варијанти што велат дека бил донесен подоцна можеме со сигурност да ги отфрлиме како неточни. Следствено на тоа што во повеќето варијанти се среќава дека афионот бил донесен во Штип или штипско од местото Афион Кара Хисар, со голема доза на резерва можеме да ги прифатиме ваквите тврдења. Варијантата пак, за тоа дека семето на афион било донесено тајно во цевка на пушка можеме да ја отфрлиме како неточна, бидејќи постојат податоци дека Османлиите имале пратено инструктори за да даваат упатства околу одгледувањето на културата,²² а Тартаља смета дека во подигањето на првите опитни полиња учествувал некој стручњак, затоа што под сортата на афион која била садена во Македонија била добиена со мешање на белиот афион со виолетово-сивиот афион.²³

Во почетокот, откако првите обиди дале добри резултати, Османлиските власти со разни мерки ги помагале одгледувачите, пробувајќи да го рашират одгледувањето на афионот во Македонија. Тие ја ослободувале од десеток на една година земјата што за првпат била посеана со афион, донеле инструктори од Мала Азија, ширеле печатени упатства за одгледување афион и екстракција и подготвување на опиумот и ја пропагирале како десетпати порентабилна култура од пченицата.²⁴ Меѓу првите места каде што се раширило одгледувањето на афионот било Кочанско.²⁵ Британскиот генерален конзул во Солун, Блант, во извештај од 1882 година запишал: „Постојат неколку стопански гранки во европска Турција кои беа успешно воведени и продолжени, но ниедна не е толку успешна како одгледувањето афион во Македонија“.²⁶

²⁰ Vrgoč 1929, 353.

²¹ Winkler 1842, 170.

²² Брунети 1951, 1; Ѓоргиев (ed.) 2003, 573.

²³ Tartalja 1965, 123.

²⁴ The Encyclopædia Britannica 1911, 132; Брунети 1951, 1; Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180; Ѓоргиев (ed.) 2003, 573.

²⁵ Ќњнчов 1970, 361 а.

²⁶ Ѓоргиев (ed.) 2003, 572

Култивацијата на афион во голема мера веќе постоела околу 1850 година,²⁷ а брзото распространување на производство на афион, а со тоа и на производството на опиум, се случило во седумдесеттите години на XIX век.²⁸ Тогаш оваа култура се распространила и започнала да се одгледува низ цела османлиска Македонија, но особено во Велес, Тиквеш, Сер, Кукуш, Лангаза, Петрич, Мелник, околината на Скопје, Куманово и рамнините во Битолско.²⁹ На тој начин, кон крајот на XIX и почетокот на XX век афионот се одгледувал во сите три македонски вилаети.³⁰ Сепак одгледувањето на афион најмногу било концентрирано по Вардарската долина:³¹ во Повардарието се одгледувале 28% од целокупното производство на афион во Османлиската Империја.³² Според квалитетот пак, најмногу бил ценет афионот саден во околината на Штип и на Велес.³³ Англискиот новинар Џон Бут во 1904 година, опишувајќи го патот по долината на реката Вардар, наведува:

Се возевме по долината на Вардар и се восхитувавме. Одевме по одвај видливата патека низ исправено жито - главно јачмен - со милји. Нагоре и надолу по ридот одвај се гледаа видливите траги од колата што нè возеше. На ридовите по кои се качувавме класјето нè надвишуваше или пак шушкаше меѓу тркалата, додека црвените афиони блескаа меѓу златото... Овде-онде имаше по некое поле од сиви главици афион, прошарано со бели и пурпурни цвеќиња. Тоа беше опиум, и штотуку почнуваа да ги сечат главчињата во спирали низ кои се цедеше густит сок. Кога ќе стане кафен, се отстранува со нож, се витка во лист и се испраќа по градовите, каде ќе ги одведе неговите поклоници во рајот на соништата.³⁴

Афионот се раширил на сметка на памукот и со тек на времето ја потиснал оваа култура,³⁵ а Српската трговска агенција во Солун во 1894 година констатира дека во последно време почнало „наместо памук, околу Велес и неговата околина, па и во Серската рамнина, да се сее

²⁷ Kušvić 1960, 5.

²⁸ Рогановић 1937, 547.

²⁹ The Balkan States 1920, 60; Tartalja 1965, 123.

³⁰ Миноски 1982, 32.

³¹ Паларет 2015, 344.

³² Јовановић 2009, 70.

³³ Зографски 1986, 218 b.

³⁴ Матковски (ed.) 2008, 190.

³⁵ Брунети 1951, 3; Ѓорѓиев 2003, 75.

афион, затоа што одгледувањето на афионот барало помалку работа и носело поголеми приходи³⁶. Слично нешто за Велес и Велешко констатира и Васил К'нчов во 1892 година, кој вели дека во Велес во последно време почнал да се одгледува афион, бидејќи афионот имал добра цена, а истовремено земјата во Велешко се покажала одлична за одгледување на афион.³⁷ За градот Скопје пак, К'нчов – кој бил во Скопје во 90-те години на XIX век – забележува дека во последно време многу земјоделци започнале да се занимаваат со одгледување на афион; меѓутоа во Скопско тој успева да послабо, за разлика од средната македонска низина, каде успева да многу добро.³⁸

Афионот главно се раширил поради големата рентабилност. Имено, според одредени пресметки, на почетокот на XX век сите трошоци околу одгледувањето на афионот можеле да се покријат со сето што се добивало, а опиумот останувал како чиста заработка за земјоделците³⁹ (в. биланс на успех). Ричард Милант дава пресметка според која добивката од еден хектар афион пред оданочување изнесувала 30,72 фунти (во сегашна вредност 3792 фунти).⁴⁰ На истата површина од еден хектар, само со насад од пченица, добивката пред оданочување била 7,52 фунти (во сегашна вредност 940 фунти),⁴¹ односно афионот давал четирипати поголем принос од пченицата.

Биланс на успех за насад со афион на 1 хектар	
Приход (25 кг сиров опиум со просечна цена од 30 франци за 1 кг)	29,69 фунти
Приход (700 кг афионово семе по просечна цена 0,4 франци за 1 кг)	11,08 фунти

³⁶ Зографски 1986, 214 b.

³⁷ К'нчов 1970, 199 b.

³⁸ Ibid, 33.

³⁹ Tartalja 1965, 124.

⁴⁰ Во различни извори и трудови среќаваме различни валути; некаде цените и извезените колични биле изразени во франци, на друго место во фунти, долари, куруши или лири. На тој начин, тие се неспоредливи, и не можеме врз основа на нив да правиме анализи. Поради тоа во овој труд сите валути според тогашниот девизен курс ги претворивме во британски фунти; потоа, бидејќи фунтата е валута која сè уште се користи, ја пресметавме и сегашната вредност на парите од дадените периоди, односно колку би изнесувале овие суми денес. Сегашната вредност е дадена во заградата веднаш до сумата од минатото.

⁴¹ Millant 1913, 21.

Вкупен приход од продажба	40,78 фунти
Трошоци за работници за орање, сеење, плевеење и сл.	1,82 фунти
Трошоци за семенски материјал (20 кг)	0,31 фунти
Трошоци за берење на опиумот (8 франци за 1 кг)	7,91 фунти
Вкупни трошоци на продадени производи	10,05 фунти
Бруто добивка	30,72 фунти (во сегашна вредност 3.729 фунти)
Други трошоци	0
Оперативна добивка	30,72 фунти
Други приходи и расходи	0
Добивка пред оданочување	30,72 фунти
Данок (една десетина од производот)	5,14 фунти
Нето добивка	26,64 фунти (во сегашна вредност 3.333,86 фунти)

Табела 1. Биланс на успех за еден хектар насаден со афион во 1911 година

Инаку, одгледувачите на афион во Османлиската Империја плаќале два даноци. Првиот данок бил данок што го плаќал земјоделецот, а вториот бил царина за извозот на опиум.⁴² Данокот што го плаќал земјоделецот бил десетокот (ушурот). Вториот данок за извоз на опиумот не паѓал на грбот на земјоделецот и тој го плаќале трговците. Оваа царина изнесувала 12%.⁴³

ПРОИЗВОДСТВОТО НА ОПИУМОТ

Во османлиска Македонија биле одгледувани четири вида на афион. Два со бели цветови и големи овални чушки без дупки, кои дава- ле жолто и бело семе, а другите два со црвени или виолетови цветови и семиња со иста боја, едниот со мали чушки, перфорирани на врвот, а

⁴² Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 30.

⁴³ Димески 1979, 84.

другиот со поголеми неперфорирани овални чушки.⁴⁴ Белите сорти давале пообилан опиум со супериорен квалитет.⁴⁵

Производството на сиров опиум – катран по хектар варираше од 12 до 28 килограми и главно зависел од временските услови, како и од тоа да се погоди точното време за режење на чушките. Моментот за режење брзо поминувал, па и најмало задоцнување придонесувало тие да не пуштаат опиумски сок.⁴⁶ Во одредени години се случувало да има ниски температури во пролетта и голем дел од афионот да замрзне, или пак да врне дожд во периодот кога треба да се собира катранот, па затоа да не може да се произведе голема количина на опиум. Таков е случајот, на пример, во 1895 година, кога во Кочанско од 26 мај започнале големи врнежи на дожд; таквото време продолжило и во текот на месецот јуни, па со тоа биле направени големи штети на посевите со афион, бидејќи катранот не можел да се бере, а периодот за режење на чушките поминувал.⁴⁷

Слика 2. Центри на производство на опиум во османлиска Македонија на почетокот на XX век

⁴⁴ The Encyclopædia Britannica 1911, 132.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Рогановић 1937, 550.

⁴⁷ Прљичевић 1895, 7.

Главно поради тоа што бербата на опиумот се случува во многу кусо временско растојание, производителите морале да земаат сезонски работници за берба. Овие наемни работници најчесто биле организирани во тајфи. Во овие тајфи покрај мажите работеле и жените и децата. На чело на тајфата стоеле крамарите, кои се спогодувале и за условите околу работата со земјопоседниците. За извршената работа на работниците им била плаќана плата за целиот период на бербата, поретко им биле плаќани надници, а им следувала и бесплатна храна, но обично во многу мала количина.⁴⁸ Во работата учествувале и децата на кои им се плаќало по 3 куруша дневно (во сегашна вредност 5,13 фунти), во споредба со искусните работници кои земале плата од 12 до 15 куруша (во сегашна вредност од 12,53 до 16,28 фунти), но овие плати не биле постојани и биле променливи.⁴⁹

Сè до околу 1880 година, во Македонија годишно се произведувале 15.000 до 20.000 килограми⁵⁰ сиров опиум годишно. Но, во тие години значително се зголемило култивирањето на афион, а со тоа и производството на опиум.⁵¹ Веќе во 1880 година се смета дека била добиена количина од 60.000–70.000 килограми сиров опиум,⁵² а во 1881 година имаме податок дека биле произведени 61155 килограми сиров опиум.⁵³ Францускиот конзул во Солун во 1881 година забележува дека опиумот, „ова културно растение, кое веќе неколку години се одгледува во провинцијата, секоја година зазема сè поголема важност. Квалитетот на опиумот е многу ценет“.⁵⁴ Повеќето од произведениот опиум во 1881 година година бил извезен за Велика Британија.

Вредноста на произведениот опиум во 1883 година изнесувала 106.956 фунти (во сегашна вредност 13.837.576 фунти).⁵⁵ Знаејќи дека цената за еден килограм истата година се движела од 1,26 до 1,54 фунти (во сегашна вредност од 163,01 до 199,24), доколку пресметаме со средна вредност, произлегува дека оваа година биле произведени околу 76.397

⁴⁸ Зографски 1986, 219 b.

⁴⁹ Millant 1913, 20.

⁵⁰ Во различни извори се среќаваа различни мерни единици за тежина, кои денес ретко или воопшто не се користат. Бидејќи на тој начин податоците ќе бидат неспоредливи, сите мерки за тежина во трудот ги претворивме и ги изразивме во килограми.

⁵¹ Clarke 1885, 926.

⁵² Tartalja 1965, 124; Vrgoč 1929, 360.

⁵³ Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180.

⁵⁴ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 231 a.

⁵⁵ Clarke 1885, 926.

килограми опиум. Наредната година вредноста на произведен опиум изнесувала 138.837 фунти (во сегашна вредност 18.356.998 фунти),⁵⁶ односно биле произведени околу 99.169 килограми опиум, што значи има ме пораст за 29,8%.

За 1888 година забележуваме мало намалување на произведени-от опиум, односно биле произведени 60.000 до 70.000 килограми сиров опиум.⁵⁷ Ваквото намалување се должело на неповолните климатски услови, за што бележи и францускиот конзул, кој напишал дека таа година имало слаба жетва.⁵⁸ Сепак, ваквата состојба била краткотрајна и во наредните години производството на сиров опиум уште повеќе пораснало: така, во 1890 година биле произведени 105.000 килограми.⁵⁹ Меѓутоа, во 1892 година, поради неповолните климатски услови дошло до намалување на произведената количина и биле произведени 68.969 килограми опиум.⁶⁰ Слична состојба се случила и во 1893 година кога, поради мраз кој ги зафатил афионовите насади во март и април, произведената количина на опиум била многу мала,⁶¹ односно биле произведени 36.240 килограми сиров опиум.⁶² Но, веќе наредната година дошло до значително подобрување и биле произведени помеѓу 1000 и 1100 ковчези со опиум,⁶³ односно помеѓу 68.039 и 74.843 килограми сиров опиум. Од наведените податоци се гледа дека производството на опиум не било стабилно, главно поради климатските услови на кои бил мошне чувствителен.

Во првите години на XX век дошло до уште поголем пораст на производството на опиум, па така во 1900 година биле произведени 120.000 килограми, а во одредени години производството на опиум достигало цифра и од 200.000 килограми, како во 1902 година, кога биле произведени меѓу 184.000 килограми и 210.000 килограми сиров опиум.⁶⁴ Оваа година само во Скопскиот вилает, т.е. во околината на Куманово, Штип и Велес, биле произведени 138.240 килограми опиум.⁶⁵ Во за-

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Рогановић 1937, 547.

⁵⁸ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 194 с.

⁵⁹ Брунети 1951, 2.

⁶⁰ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9.

⁶¹ Idem, 5.

⁶² Idem, 9.

⁶³ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1896, 5.

⁶⁴ Брунети 1951, 2.

⁶⁵ Зографски 1986, 218 b.

падните краишта на Македонија, во Битолскиот вилает пак, во првите години на XX век биле произведувани 120.000 килограми на опиум.⁶⁶ Средното производство на сиров опиум во Македонија во периодот од 1900 до 1912 година изнесувало 95.000 килограми, за потоа во воениот период оваа бројка да падне на 60.000 килограми.⁶⁷ Инаку, самото производство на опиум пораснало од 1880 до 1912 година за 75,96%.

Година	Производство на сиров опиум во килограми
пред 1880	15.000-20.000
1880	60.000-70.000
1881	61.155
1883	76.397
1884	99.169
1888	60.000-70.000
1890	105.000
1891	82.106
1892	68.969
1893	36.240
1894	68.039-78.750
1900	120.000
1901	100.000
1902	184.000-210.000
1903	70.000-79.000
1904	150.000-210.000
1905	40.000-90.000
1906	90.000-105.000
1907	25.000-30.000
1908	60.000-65.000
1909	55.000-60.000

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Брунети 1951, 2.

1910	120.000
1911	30.000-75.000
1912	110.000-118.750 ⁶⁸

Табела 2. Производство на опиум во Македонија

Инаку, Велес и Велешко, освен тоа што имале еден од најценетите опиуми на територијата на Македонија, биле и најголеми производители на сиров опиум. Таму афионот во 80-те години на XIX век се одгледувал на површина од 6.750 донуми,⁶⁹ при што во 1889 година биле добиеени 10.240 килограми сиров опиум, а наредната година речиси двојно, односно 17.280 килограми сиров опиум.⁷⁰ Васил К'нчов во 1892 година забележал дека афионот во Велешко бил најзначајно растение за земјоделците.⁷¹ Исто така, тој пишува дека штом катранот ќе бил собран од растението, веднаш сиот се продавал.⁷² Две третини од тамошното население живеело од одгледувањето афион.⁷³

Дека Велешкиот регион бил најголем производител на сиров опиум говорат повеќе различни податоци. Така, од податоците кои ги дава К'нчов се гледа дека Велешката каза предничела пред другите кази во производството на сиров опиум, со произведени 10.240 килограми во 1889 година.⁷⁴ Покрај тоа што предничел во производството, доколку пресметаме, се добива и дека Велешката каза на 1 декар површина имала најголем принос на сиров опиум од 1,5 кг. Веднаш зад неа е Зихна со 1,28 кг по хектар, меѓутоа во оваа каза се одгледувала многу мала, речиси незначителна површина насадена со афион од 40 декари (в. табела 3).

⁶⁸ Табелата е составена според податоците од Vrgoč 1929, 360; Рогановић 1937, 547; Брунети 1951, 2; Clarke 1885, 926; Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180; Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9; Јена 2013, 163; Ѓоргиев (ed.) 2003, 572. Бидејќи за одредени години се појавуваа различни количини на производство, кои во голема мера се разликуваа, а не е возможно да се утврди која е точната количина, ги ставивме и двете, со тоа што најверојатно произведената количина се движела помеѓу тие бројки.

⁶⁹ Стара турска мерна единица за плоштина. Еден донум е речиси еднаков на еден декар.

⁷⁰ К'нчов 1970, 203 b.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Наши дописи 1899, 3.

⁷⁴ К'нчов 1970, 203 b.

Каза	Обработена површина	Произведен сиров опиум	Принос на 1 декар	Произведено семе
Велешка ⁷⁵	ок. 6750 декари	10 240 кг	1,5 кг	нема податок
Кочанска	нема податок	7 680 кг	/	нема податок
Серска	4 000 декари	3 840 кг	0,96 кг	256 000 кг
Петричка	3 400 декари	3 840 кг	1,12 кг	256 000 кг
Зихненска	40 декари	51,2 кг	1,28 кг	нема податок
Мелничка	140 декари	134,4 кг	0,96	8 960 кг

Табела 3. Произведен сиров опиум во некои кази во 1887 година⁷⁶

Во податоците кои ги дава К'нчов не се опфатени сите кази и региони во Македонија кои одгледувале афион, а недостасуваат и некои кази како Штипската, каде се одгледувал афион со мошне добар квалитет; сепак, јасно се гледа големата разлика во производство помеѓу Велешката и другите кази. Дека Велешката каза предничела во производството се гледа и од подоцнежните податоци за производство на опиум по региони и градови за 1910 година, кои ги дава Вргоч. Од вкупно 112.125 килограми⁷⁷ опиум произведени во 1910 година, Велес произведувал 31.250 килограми опиум или речиси 28% од вкупното производство. Веднаш зад него бил Тиквеш со 27.750 килограми опиум. Потоа следуваат Штип со 22.500 килограми произведен опиум, Скопје со 12.500 килограми, Прилеп со 6.250 килограми, Џумаја со 5.625 килограми, Кочани со 3.750 килограми и Мелник со 2.500 килограми.⁷⁸ Големи производители на сиров опиум биле и Кочанската, Серската и Петричката каза. Несомнено е, според бројките со кои располагаме за одредени години, дека во

⁷⁵ Бидејќи не располагаеме со податок од 1887 година, за велешката каза е земен податок за 1889 година.

⁷⁶ Податоците за табелата се земени од К'нчов 1970, 81-82, 94-95, 133, 152-153 и 361 b. Бидејќи К'нчов ги дава податоците во уврати (мерка за плоштина) и оки, ние ги претворивме во декари и килограми за да бидат поразбирливи, бидејќи овие мерки денес речиси и да не се користат.

⁷⁷ Вргоч направил грешка при собирањето на поединечното производство на опиум по места и напишал дека во 1910 биле произведени вкупно 118.750 килограми опиум, што е погрешно.

⁷⁸ Vrgoč 1929, 360

производството на опиум предничел на прво место Велес, но сепак значајно место заземале и Серско и Петричко. К'нчов за Петричко вели дека „афионот од година во година сè повеќе се произведува и моментално зазема важно место за егзистенцијата на населението“.⁷⁹ Тој уште наведува дека сето производство на сиров опиум во Петричко во 1887 година било извезено.⁸⁰

Ѓорче Петров во 1896 година пишува за одгледувањето на афионот во Штипската каза и вели дека, од одгледување на афион се прехранувале 1000 семејства.⁸¹ Најповеќе со одгледување на афион во оваа каза се занимавале граѓаните главно од средна и долна класа, па затоа кога се берел опиумот штипската чаршија била полузатворена, а Штип опустувал. Инаку, во Штипско бил саден афион кој би требало да дава околу 38.400 килограми опиум, но поради климатските услови и осетливоста на афионот од нив, максималната количина која се произведувала не надминувала 25.600 килограми.⁸² Веднаш зад Штип, во истиот период, по произведено количество на опиум била Кочанската каза, додека пак, по квалитет според Петров кочанскиот опиум бил рамен со штипскиот.⁸³ Во Кочанско биле произведувани од 11.520 до 15.360 килограми опиум, кој потоа бил откупуван од штипски и солунски трговци. Кога се продавал опиумот, кочанскиот пазар бил најжив.⁸⁴

ИЗВОЗОТ НА СИРОВ ОПИУМ

Главни трговски центри за опиум во Османлиската Империја биле Истанбул, Измир и Солун.⁸⁵ Сè до 70-те години на XIX век македонскиот опиум бил главно откупуван од малоазиски трговци. Потоа тие го преработувале, по што под разни имиња го продавале низ малоазиските покраини, а најголемиот дел во Истанбул.⁸⁶ Освен тоа, од Винклеровиот лексикон издаден во 1842 година дознаваме дека опиумот од Смирна, Ерменија, Левантот и Македонија преку Трст бил извезуван во Германи-

⁷⁹ К'нчов 1970, 135 а.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Петров 1896, 649.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid, 612.

⁸⁴ Ibid, 649.

⁸⁵ Krikorian and Ledbetter 1975, 61.

⁸⁶ Рогановић 1937, 548.

ја, пакуван во кружни пити.⁸⁷ За жал, за овие продажби нема повеќе податоци.

Во 70-те години на XIX век бил основан новиот светски пазар за опиум во Солун и со тоа дошло до промена во продажбата. Сировиот опиум бил продаван во Солун, од каде бил извезуван главно во Велика Британија, САД, Германија и на Далечниот Исток. Патописецот Швајгер Лерхенфелд во 1889 година за Солун запишал дека „најважните извозни производи се жито, тутун, памук, сусам, опиум, афион, волна, козина, кожи и свила“.⁸⁸ Во деветтото десетлетие на XIX век, 70% од вкупното производство на опиум во Македонија било извезувано во Лондон и Антверпен.⁸⁹ Како растела побарувачката за опиумот на солунскиот пазар, така се зголемувало и производството на опиум кое го разгледавме погоре.

Самата продажба на опиумот се одвивала така што тој најпрвин се пакувал во сандаци, при што во зависност од пакувањето еден сандак тежел од 58 до 75 килограми.⁹⁰ Понатаму, тој бил откупуван од трговци од Солун, од каде бил извезуван. Главни трговски куќи кои го откупувале опиумот биле Шалом и К и Биник и Салтиел, кои успеале да создадат големи трговски врски во оваа област, благодарейќи на нивниот капитал и прецизноста во извршувањето на нивните обврски.⁹¹ Исто така, трговците од Солун го оневозможувале директниот извоз на македонските земјоделци. Доколку некој од производителите се обидел да воспостави директни врски, солунските трговци веднаш предизвикувале вештачки пад на цените на опиумот и ги прикажувале произведувачите како фалсификатори и шарлатани. Затоа ниту еден производител не се осмелувал да влезе во директен извоз и на пазарот со опиум целосно доминирале солунските трговци.⁹² Од овие причини, дури нешто подоцна, покрај извозот од Солун, сиров опиум почнал да се извезува и директно од Македонија за Европа, особено за фабриките и производителите на лекови. Но, количината што се извезувала на ваков начин била помала.⁹³

Кон крајот на XIX век и во Скопје биле отворени трговско-извозни куќи што се занимавале со откуп на афион.⁹⁴ Во Скопје постоел и ес-

⁸⁷ Winkler 1842, 170.

⁸⁸ Матковски (ed.) 2005, 25.

⁸⁹ Clarke 1885, 926.

⁹⁰ Рогановић 1937, 548.

⁹¹ Iaranoff 1931, 72.

⁹² Ibid.

⁹³ Tartalja 1965, 124.

⁹⁴ Тодоровски 1977, 131.

наф на афионции,⁹⁵ чија цел очигледно била да се заштитат производителите и трговците на афионот и да се максимизира производството и профитот од продажбата на опиумот и афионовото семе.

Трговијата со опиум била толку профитабилна, што во октомври 1892 година синдикатот на банкари во Истанбул се обидел од османлиската влада да добие монопол над извозот на опиумот. Со тоа била предизвикана вознемиреност кај трговската заедница во Солун и дури од нив била испратена петиција во врска со тоа прашање до Генералниот конзулат на Англија.⁹⁶

Луѓето кои се занимавале со трговија со опиум и афионово семе практикувале уште пред бербата да склучуваат аранжмани со производителите заради откупување на производот, а со давањето на аванси и заеми ги кредитирале и ги потчинувале производителите. Ваквите аранжмани им донесувале големи заработки на крупните трговци, извозниците и посредниците.⁹⁷

До пред Првата светска војна, вкупната бројка на извезен опиум од Македонија не е позната.⁹⁸ Податоците со кои располагаме главно се однесуваат на извезената количина на сиров опиум преку Солун. Овие бројки варираше од година во година во зависност од побарувачката. Во 1883 година е забележано дека од внатрешноста на Македонија до солунското пристаниште биле испратени 65.000-70.000 килограми опиум, а наредната година бројката на испратен опиум од Македонија до солунското пристаниште пораснала и биле испратени 88.000 килограми опиум.⁹⁹ Потоа за 1885 година бележиме пад на извозот: оваа година биле извезени од 45.000 до 50.000 килограми опиум во вредност од 67.304 фунти (во сегашна вредност, 9.202.292 фунти), речиси сите за Лондон. Ваквиот пад во извозот продолжил и во наредните години. Така во 1886 година од Македонија преку Солун биле извезени од 30.000 до 35.000 килограми опиум, со приближна вредност од 33.695 фунти (во сегашна вредност, 4.659.980 фунти). На што се должел ваквиот пад во извозот во овие години, не е познато. Бидејќи не располагаме со податоци за произведената количина токму за овие години, не би можело да се откријат точните причини. Со оглед на тоа што просечната цена за еден кило-

⁹⁵ Дојчиноски 2020, 41.

⁹⁶ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9.

⁹⁷ Зографски 1986, 218-219 b.

⁹⁸ Vrgoč 1929, 360.

⁹⁹ Clarke 1885, 926.

грам опиум опаднала од 1885 до 1886 година, и тоа за речиси 28%, намалениот извоз не може да се должи на неповолни климатски услови, па како резултат на нив да била произведена помала количина сиров опиум – бидејќи, доколку имало неповолни климатски услови и помала количина произведен опиум, цената ќе раснела. Затоа е најверојатно дека овие години намалениот извоз се должел на неповолната цена, која можеби била предизвикана од поголема произведена количина; како резултат на неповолната цена, бидејќи опиумот не се расипува дури и да стои повеќе години, можно е дека трговците намерно не го продавале и го чувале, чекајќи да му порасне цената.

По две години, во 1888 година, преку Солун исклучиво за Англија бил извезен опиум во вредност од 19.371 фунти (во сегашна вредност, 2.678.987 фунти).¹⁰⁰ Но, веќе во 1891 година извозот повторно пораснал, и оваа година исклучиво за Англија биле извезени 78.165 килограми опиум,¹⁰¹ или 95,2% од производството на опиум во таа година. Наредната година, поради неповолните климатски услови, не било произведено вообичаеното количество на опиум, па тоа се одразило и на извозот, кој во оваа година бил намален за 24,65%, односно биле извезени 58.890 килограми сиров опиум.¹⁰² Слична ситуација имаме и наредната година. Според Хартвич, во 1893 година од Солун биле извезени 19.000 килограми сиров опиум,¹⁰³ а според конзуларните извештаи на Велика Британија биле извезени меѓу 200 и 300 ковчези, т.е. меѓу 13.608 и 20.412 килограми.¹⁰⁴ И оваа година, големиот пад во извезената количина на сиров опиум се должел на малата произведена количина поради мразот кој ги зафатил афионовите посеви. Количината извезена во 1893 година, според конзуларните извештаи, била само 30% од просечниот извоз во изминатите пет години.¹⁰⁵ Сепак, веќе наредната година извезената количина повторно пораснала и преку Солун биле извезени 79.000 килограми опиум.¹⁰⁶ Вкупната сума на чинење на опиумот кој бил извезен во 1893 година изнесувала 37.000 фунти (во сегашна вредност 5.058.909 фунти), а во 1894 година изнесувала 157.000 фунти (во сегашна вредност 21.712.919

¹⁰⁰ Зографски 1986, 476 b.

¹⁰¹ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9.

¹⁰² Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9.

¹⁰³ Tartalja 1965, 124

¹⁰⁴ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1896, 5.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Tartalja 1965, 124; Vrgoč 1929, 360.

фунти).¹⁰⁷ Во овој период опиумот од Македонија бил извезуван главно во САД, потоа следувал Лондонскиот пазар, па Германија и Франција, но последните две држави увезувале значително помалку од САД и Велика Британија.¹⁰⁸

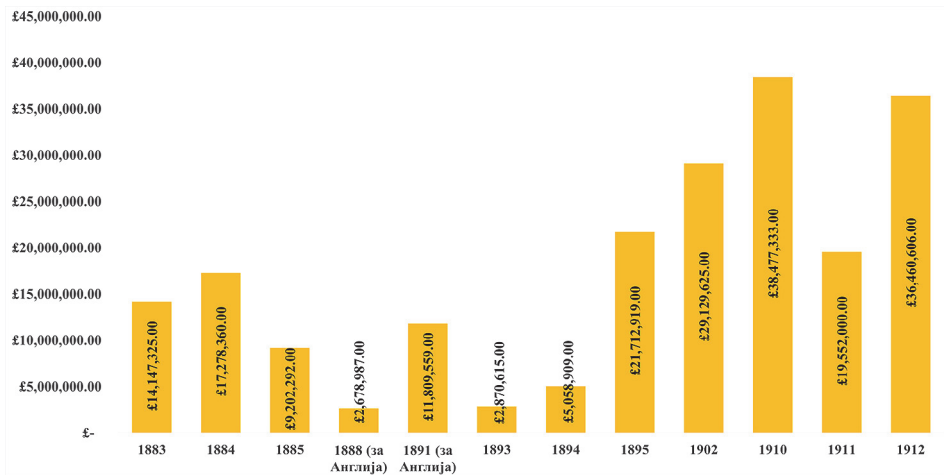

График 1. Извоз на опиум од османлиска Македонија преку Солун

Во 1902 година бербата на опиум се сметала за вонредно богата и само во Солунскиот вилает количеството на опиум наменето за извоз се движело помеѓу 200.000 и 250.000 килограми, а цената за еден килограм се движела од 0,91 до 1,07 фунти (во сегашна вредност 119 до 139.93 фунти).¹⁰⁹ За наредните години податоци за извозот на опиум преку Солун не успеавме да најдеме, сè до 1910 година. Оваа година преку Солун само за Велика Британија бил извезен сиров опиум во вредност од 142.000 фунти (во сегашна вредност 17.797.333 фунти), додека во 1911 година, нејасно од кои причини, има драстичен пад и бил извезен опиум во вредност од 80.000 фунти (во сегашна вредност 10.026.667 фунти).¹¹⁰ Во 1910 година за САД, Германија и Далечниот Исток преку Солун бил извезен опиум во вредност од 165.000 фунти (во сегашна вредност 20.680.000 фунти), а во 1911 година и за овие земји се забележува пад во извозот и бил извезен опиум во вредност од 76.000 фунти (во сегашна вредност 9.525.333 фунти). Веќе во 1912 година имаме повторно драстично зголе-

¹⁰⁷ Рогановић 1937, 547.

¹⁰⁸ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1896, 5.

¹⁰⁹ Зографски 1986, 218 b.

¹¹⁰ The Balkan States 1920, 85.

мување на извозот на опиум и само за САД, Германија и Далечниот Исток бил извезен опиум во вредност од 300.000 фунти (во сегашна вредност 36.460.606 фунти).¹¹¹

Во периодот околу 1883–1884 година афионот сочинувал меѓу 7 и 8% од вкупниот извоз преку Солун, а пред почетокот на Балканските војни една четвртина, односно 26,1% од извозот на Македонија преку Солун го сочинувал афионот. Во подоцнежниот период извозот на опиум уште повеќе раснел, па во периодот меѓу двете светски војни произведувачите на опиум од Повардарието задоволувале 43% од побарувачката на сите светски легални произведувачи на негови деривати.¹¹² Изразено во пари, извозот на опиум преку Солун во 1883 година изнесувал 14.147.325 фунти сегашна вредност, додека во 1912 година тој износ изнесувал 36.460.606 фунти, односно извозот на опиум од османлиска Македонија се зголемил за 157,7% за 29 години. Овие податоци говорат колкави големи размери имале производството, продажбата и профитот од опиумот во османлиска Македонија, но и подоцна, и како со текот на годините луѓето, сфаќајќи колку афионот е профитабилен, сè повеќе се преориентирале одгледувајќи и зголемувајќи го на тој начин производството и продажбите.

ФОРМИРАЊЕ НА ЦЕНАТА НА ОПИУМОТ ВО ОСМАНЛИСКА МАКЕДОНИЈА

Цената на опиумот главно варираше во зависност од понудата и побарувачката и не била секогаш стабилна. Во 1883 година цената за еден килограм опиум се движела од 1,26 до 1,98 фунти (во сегашна вредност од 163,01 до 256,17 фунти), а во 1884 година од 1,19 до 1,78 фунти (во сегашна вредност од 157,34 до 235,35 фунти). Потоа, во наредната 1885 година, поради намалената побарувачка на опиум цената паднала 1,06 фунти (во сегашна вредност 144,93 фунти) за еден килограм,¹¹³ и слична ваква цена се задржала и во наредниот период, па така во 90-те години во Солун еден килограм сиров опиум се продавал по цена од 0,99 до 1,22 фунти (во сегашна вредност од 135,36 до 166,81 фунти).¹¹⁴ Во главни црти, ако произведената количина на опиум се зголемела во споредба со претходната година, цената бележела падови и обратно, што е во соглас-

¹¹¹ Ibid, 94.

¹¹² Јовановић 2009, 69.

¹¹³ Clarke 1885, 926; Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 224 и 231 b.

¹¹⁴ Зографски 1986, 308 а.

ност со законот за понуда и побарувачка. Меѓутоа, имало и исклучоци. Ваквите исклучоци во одредени години се должат на шпекулацијата, бидејќи цената на опиумот била мошне чувствителна на шпекулација (график 2 и табела 4). Така, на пример, во 1909 година се случила голема шпекулација со цената. Имено, есента 1908 година имало голема суша и до средината на ноември не паднал дожд, па жетвата изгледала компромитирана, а потоа зимата била сурова и со снежни врнежи. На крајот, кога опиумот стасал за берење, родот дури и ја надминал претходната година. Но, шпекулантите во одреден момент, кога се мислело дека нема да има родна година поради сушата, успеале да ја искачат цената на 198 до 208 куруша, односно 1,80 до 1,89 фунти (во сегашна вредност од 227,97 до 239,36 фунти) на истанбулскиот пазар; а просечната цена на опиумот се движела околу 100 куруша или 0,90 фунти (во сегашна вредност 113,98 фунти) за една ока опиум во Истанбул и Солун.¹¹⁵ Инаку, флуктуации во цената на опиумот и падовите на побарувачката во одредени периоди (иако главно побарувачката за опиум била стабилна) не ги погодувала многу трговците, бидејќи во случај да дојде до пад на цената, трговците го чувале опиумот на залиха сè додека цената не пораснела.¹¹⁶

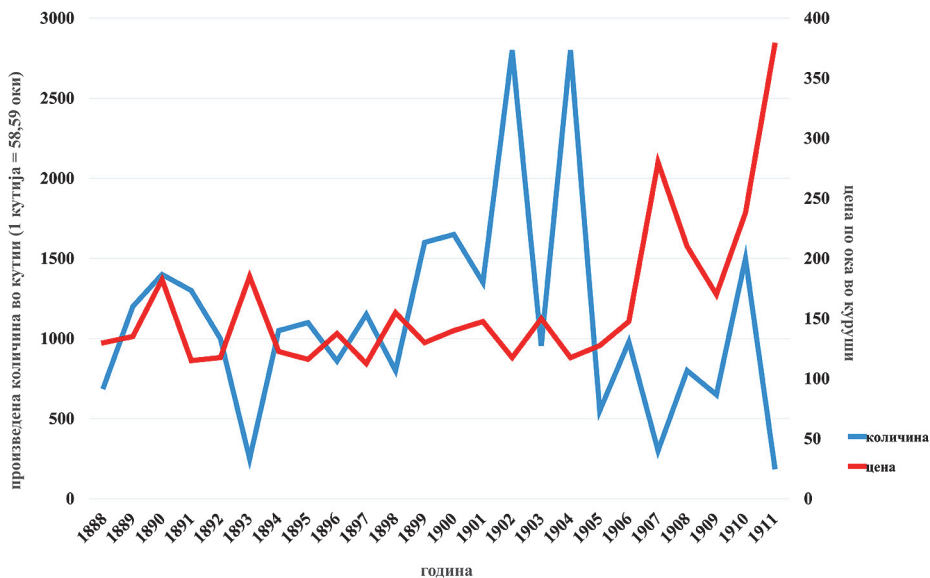

График 2. Движење на цената и произведената количина на опиум

¹¹⁵ Millant 1913, 41-42.

¹¹⁶ Iaranoff 1931, 72.

година	произведен сиров опиум (во кутии, 1 кутија тежела околу 75 килограми)	цена на солунскиот пазар (во куруши) за 1 ока (1,28 килограми)
1888	700	120-140
1889	1200	120-150
1890	1400	180-185
1891	1300	110-120
1892	1000	115-120
1893	250	180-190
1894	1050	115-130
1895	1100	112-120
1896	860	135-140
1897	1150	110-115
1898	800	150-160
1899	1600	125-135
1900	1650	135-145
1901	1350	140-155
1902	2800	115-120
1903	955	140-160
1904	2800	115-120
1905	550	125-130
1906	980	135-160
1907	300	240-320
1908	800	180-240
1909	650	160-180
1910	1500	160-316
1911	200	250-500 ¹¹⁷

Табела 4. Производство на сиров опиум во Македонија и движење на цената

Според податоците од табелата, просечната цена на опиумот за 1 ока (1,28 килограми) во периодот од 1888 до 1911 година е 160,79 куруша (во сегашна вредност 189,94 фунти). Просечната цена во периодот од 1888 до 1900 година е 136,54 куруша (во сегашна вредност 167,55 фунти), а од 1900 до 1911 година изнесува 184,20 куруша (во сегашна вредност 210,46 фунти).

¹¹⁷ Millant 1913, 46.

Од овие податоци се гледа дека цената на опиумот во првото десетлетие на XX век значително пораснала во споредба со цените на опиумот во последното десетлетие на XIX век. Меѓутоа, во првото десетлетие на XX век имаме и доста големи флукутации во цената, при што во некои години таа мошне пораснала, како што се 1907, 1910 и 1911 година, а особено е голема флукутацијата и растот на цената во 1911 година и таа варираше од 250 до 500 куруша (во сегашна вредност од 278,59 до 557,18 фунти). Ваквиот раст на цената на опиумот се должел на слабото производство во тие години, како што можеме да видиме од податоците во табела 4. Во 1911 година имало рекордно ниско производство на опиум, и тоа е најниско во разгледуваниот период за кој располагаеме со податоци. Затоа и имало таква флукутација и раст на цената.

ПРОИЗВОДСТВОТО И ИЗВОЗОТ НА АФИОНОВОТО СЕМЕ

Како што беше споменато погоре, освен опиумот, од афионот се добива и семе. Францускиот конзул во Солун забележал дека поради тоа што неколку години во текот на 80-те години жетвата на сусам била слаба, афионовото семе почнало да се употребува за правење зејтин за локална потрошувачка.¹¹⁸ Веќе за 1880 година во еден извештај за трговијата во солунското пристаниште францускиот конзул забележал дека бил зголемен извозот на семиња од лен, афион и памук на 140.100 кг.,¹¹⁹ додека пак количината на произведено семе од афион во 1881 година изнесувала 2.536.800 кг..¹²⁰ Само во Велешката каза во деветтото и почетокот на десеттото десетлетие на XIX век се добивале годишно околу 432.640 килограми афионово семе, кое се продавало вкупно за околу 5900 лири или 5364 фунти (во сегашна вредност околу 733.405 фунти).¹²¹

Афионовото семе, исто како и опиумот, било извезувано преку Солун и тоа главно во Германија и Франција.¹²² Меѓутоа, покрај извозот од Солун во Германија, семето било извезувано и преку Трст за Ротердам.¹²³ Во 1881 година била извезена количина од 1.812.000 килограми семе,¹²⁴ или 71,4% од вкупното производство, што значи дека останатите

¹¹⁸ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 224 b.

¹¹⁹ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 229 a.

¹²⁰ Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180.

¹²¹ Кънчов 1970, 203 b.

¹²² Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180.

¹²³ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 230 b; Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 177 c.

¹²⁴ Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180.

28,6% отпаѓале на домашна потрошувачка. Потоа во 1883 година било извезено семе во вредност од 15.845 фунти (во сегашна вредност 2.049.968 фунти) за Германија и Австро-Унгарија, додека пак во 1884 година извозот на семе се зголемил на 21.817 фунти (во сегашна вредност 2.884.639).¹²⁵ Понатаму, во наредната година се забележува уште поголем раст на извозот и било извезено семе во вредност од 37.611 фунти (во сегашна вредност 5.142.449 фунти), односно извозот за една година пораснал за 72%. Нешто подоцна, односно во 1888 година доаѓа до намалување на извезената количина, односно било извезено семе во вредност од 14.943 (во сегашна вредност 2.066.600 фунти).¹²⁶ Ова намалување, како што кажавме и за опиумот погоре, се должело на неповолните климатски услови, поради кои тие години имало намалено производство. Од извезеното афионово семе во 1888 година најмногу, односно семе во вредност од 8697 фунти било извезено во Германија, потоа 2411 фунти во Австро-Унгарија, 1977 фунти во Италија и 1858 фунти во Франција.¹²⁷ Во 1891 година биле извезени 218.440 килограми семе главно во Германија, а наредната година 248.720 килограми.¹²⁸ Потоа, во 1893 година како резултат на мразот и количината на произведено семе била многу мала и помалку од очекувањата во споредба со последните неколку години. Но, веќе наредната година дошло до подобрување, кое било проследено со пропорционално намалување на цената, која била мошне висока претходната година,¹²⁹ очигледно поради малата произведена количина на семе во изминатата година. Од британските конзулски извештаи за 1895 година дознаваме дека произведеното семе оваа година било во изобилство и било извезено речиси двојно повеќе од претходната година, а целото било извезено во Германија.¹³⁰ Подоцна, во 1910 година преку Солун било извезено афионово семе во вредност од 60.000 фунти (во сегашна вредност 7.520.000 фунти), а во 1912 година во вредност од 68.000 фунти (во сегашна вредност 8.264.404 фунти).¹³¹ Извозот на афионово семе се зголемил од 2.049.968 фунти сегашна вредност во 1883 на 8.264.404 фунти во 1912 година, односно имаме покачување на извозот во период од 29 години за 303,14%, што е огромно зголемување.

¹²⁵ Матковски и Ангелакова (eds.) 1972, 218, 221 и 224 b.

¹²⁶ Зографски 1986, 475 b.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1893, 9.

¹²⁹ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1896, 5.

¹³⁰ Diplomatic and consular reports on trade and finance 1897, 4.

¹³¹ The Balkan States 1920, 94.

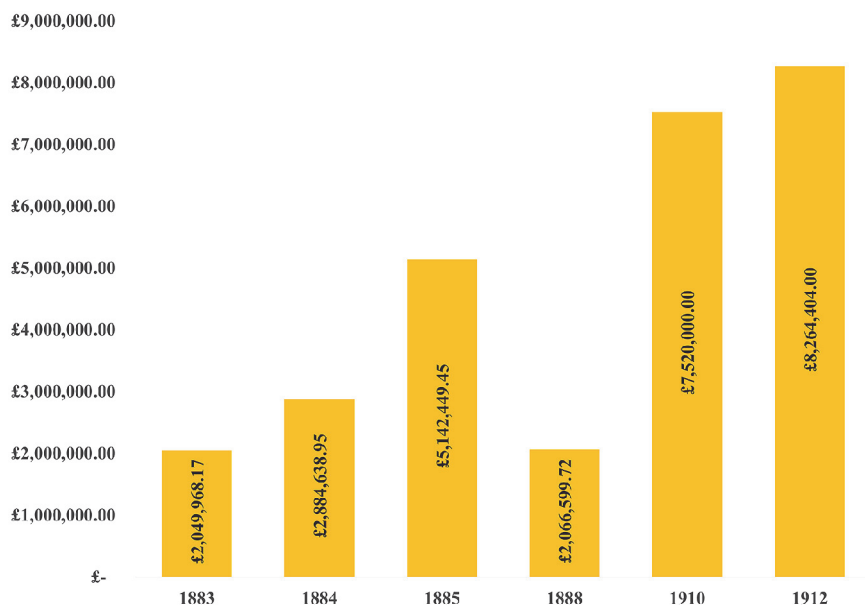

График 3. Извоз на афиново семе

Како што споменаваме погоре, семето се користело во исхраната, но било и преработувано, при што од него се добивало масло. Работилниците каде се произведувало масло се познати како шарлаганџилници, а самото масло како шарлаган. Маслото кое се добивало со жежок притисок се користело за осветлување во ламбите и во производството на водени и маслени бои, а маслото кое се добивало со ладен притисок – за готвење.¹³² Од жолтото семе се добивало масло со најдобар квалитет. Градови каде се произведувало масло од афион и сусам биле Гевгелија, Неготино, Кавадарци, Велес, Штип, Куманово, Радовиш, Кочани, Бер, Сер, Скопје, Солун, Петрич и Струмица.¹³³ Шулце Јена наведува: „Во малите претпријатија маслото се добива со гмечење и се користи како масло за јадење. Во зависност од тоа каква е годината, се создаваат различни количини вишок, кој по цена од околу 20 франци за центнер се извезува во странство“¹³⁴.

Во Сер и Петрич постоеле неколку шарлаганџилници, во кои се произведувало масло од афион и сусам. Од нив во Сер се добивало околу 256.000 килограми масло, додека пак, во Петрич се добивало 142.080

¹³² The Encyclopædia Britannica 1911, 132; Poppy cultivation in Macedonia 1883, 6180.

¹³³ Iaranoff 1931, 137; Ѓорѓиев 2009, 48-49.

¹³⁴ Јена 2013, 218.

килограми масло од сусам и 89.600 килограми масло од афионово семе.¹³⁵ Во Бер пак, постоеле девет шарлаганџилници, кои биле главно со мал капацитет и со примитивна технологија,¹³⁶ меѓутоа, со текот на времето поконкурентните од нив се модернизирале и вовеле машинско производство.¹³⁷ Од последното десетлетие на XIX век фабрика за производство на масло работела и во Скопје, во која рачниот погон бил заменет со машини.¹³⁸ Нешто подоцна на преминот меѓу XIX и XX век биле отворени уште неколку шарлаганџилници, од кои најзначајни биле оние во Солун и Велес.¹³⁹ Во Солун работеле две вакви фабрики за производство на масло. Исто така и во Велес имало две шарлаганџилници и тие започнале со работа во периодот на младотурската власт. Машините за шарлаганџилниците биле набавени од Англија и тие го преработувале афионовото семе и сусамот од регионите на Велес, Штип и Тиквешката.¹⁴⁰ Едната шарлаганџилница била сопственост на П. Зиков и користела мотор на нафта со јачина од 10 КС, а другата била сопственост на И. Кртев и имала исто така мотор на нафта, но со јачина од 16 КС.¹⁴¹ Во овие шарлаганџилници се произведувале по 30 килограми масло од 100 килограми афионово семе и 40 килограми масло од 100 килограми сусам.¹⁴² Австроунгарскиот конзул во Скопје во трговскиот извештај за 1910 година пишува дека овие шарлаганџилници работеле со добар успех.¹⁴³

БИБЛИОГРАФИЈА

ОБЈАВЕНИ ИЗВОРИ

- Ѓорѓиев, Д. (ed.). *Британски документи за историјата на Македонија (1857-1885)*, Т. 4. Државен архив на Република Македонија, Скопје, 2003.
- Јена, Шулце, Л. *Македонија предел и култура на живеење*. Превела Слободанка Поповска. Македоника литера, Скопје, 2013.

¹³⁵ Ѓорѓиев 2003, 79.

¹³⁶ Ѓорѓиев 2009, 48.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Зографски 1986, 589 b.

¹³⁹ Ibid, 591.

¹⁴⁰ Зографски 1986, 321 a.

¹⁴¹ Зографски 1986, 591 b.

¹⁴² Зографски 1986, 321 a.

¹⁴³ Usküß. Berichte der..., Wien 1911, цитирано преку Зографски 1986, 591 b.

- Кънчов, Васил. *Избрани произведения*, том I. Издателство наука и изкуство, София, 1970.
- Кънчов, Васил. *Избрани произведения*, том II. Издателство наука и изкуство, София, 1970.
- Матковски, А. и П. Ангелакова. „Извештај на француските конзули од Солун од 1877 до 1883 година“, *Гланик на Институтот за национална историја*, година XVI, бр. 1 (1972), pp. 209-244.
- Матковски, А. и П. Ангелакова. „Извештај на францускиот конзул од Солун од 1883–1885 година“, *Гланик на Институтот за национална историја*, година XVI, бр. 2 (1972), pp. 201-242.
- Матковски, А. и П. Ангелакова. „Извештаи на француските конзули од Солун од 1887 до 1889 година“, *Гланик на Институтот за национална историја*, година XVI, бр. 3 (1972), pp. 157-202.
- Матковски, А. (ed.). *Македонија во делата на странските патописци 1889-1898*. Ѓурѓа, Скопје, 2005.
- Матковски, А. (ed.). *Македонија во делата на странските патописци 1903-1904*. Ѓурѓа, Скопје, 2008.
- Петров, Г. *Материали по изучавањето на Македонија*. София, 1896.
- A consul's daughter and wife. 1878. *The people of Turkey twenty years' residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks, and Armenians*. Vol. II. John Murray, Albemarle Street, London, 1878.
- Diplomatic and consular reports on trade and finance. Turkey. Report for the years 1891-92 on the trade of the consular district of Salonica. Annual series, No. 1310. Foreign office, London, 1893.
- Diplomatic and consular reports on trade and finance. Turkey. Report for the years 1893-94 on the trade of the consular district of Salonica. Annual series, No. 1663. Foreign office, London, 1896.
- Diplomatic and consular reports on trade and finance. Turkey. Report for the year 1895 on the trade of the consular district of Salonica. Annual series, No. 1837. Foreign office, 1897.

В Е С Н И Ц И

- Наши дописи. Из Велеса, *Цариградски гласник*, Година V, број 11 (1899), pp. 3.
- Прљинчевић, С. Д. „Наши дописи. Из Кочана“, *Цариградски гласник*, Година I, број 23 (1895), pp. 7.
- Clarke, H. „Agriculture in Chili and in Turkey“, *Journal of the society of arts*, No. 1705, Vol. XXXIII (1885) pp. 926.
- Poppy cultivation in Macedonia, *Scientific American Supplement*, Vol XV, No. 387 (1883), pp. 6180-6181.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Брунети, В. *Хемијске студије о култури мака и производња опиума у Македонији*. Српска академија наука, Београд, 1951.
- Гошева, В. „Извозот на македонскиот опиум во Европа (1919-1941)“, *Гласник на институтот за национална историја*, год. 60, бр. 2 (2016), pp. 161-166.
- Димески, Д. „Општествено-економските прилики во македонија (1878—1903)“. Во *Историја. Списание на сојузот на друштва на историчарите на СР Македонија*, год. XV, број 2 (1979), pp. 81-103.

- Дојчиноски, К. *Занаетите и еснафите во Скопје*. Матица Македонска, Скопје, 2020.
- Ѓорѓиев, В. *Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает 1893-1903 година*. Табернакул и Институт за историја - Филозофски факултет Скопје, Скопје, 2003.
- Ѓорѓиев, В. „Хемиската и сродни индустрии во Македонија до 1912 година“, In Јорданов Хаџи, С. (ed.), *100 години прехрамбена, текстилна, хемиска и металуршка индустрија во Македонија*, Сојуз на хемичарите и технолозите на Македонија, Скопје, 2009, pp. 37-71. Зографски, Д. *Економско историски огледи, одбрани дела*, прва книга. Наша книга, Скопје, 1986.
- Зографски, Д. *Економски текови и промени, одбрани дела*, втора книга. Наша книга, Скопје, 1986.
- Јовановић, В. „Македонски опијум 1918-1941. О финансијским и политичким размерама феномена“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2009), pp. 69-79.
- Македонија како природна и економска целина*. Институт за национална историја, Скопје, 1978.
- Миноски, М. *Политиката на Австро-Унгарија спрема Македонија и македонското прашање 1878-1903*. Култура, Скопје, 1982.
- Паларет, М. *Балканските економии (1800 – 1914)*. Превод од англиски Елена Карер. Арц студио, Скопје, 2015.
- Рогановић, Б. „Биљна производња“. In Јовановић, А. (ed.), *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1937*, Скопје, 1937, pp. 533-561.
- Тодоровски, Г. „Краток преглед на општествено-политичките, економските, црковните и просветните прилики во Скопје од почетокот на XIX век до крајот на првата светска војна“, *Историја. Списание на сојузот на друштва на историчарите на СР Македонија*, год. XIII, број 1 (1977), pp. 127-137.
- Iaranoff, D. 1931. *La macédoine économique*. Institut scientifique macédonien, Sofia, 1931.
- Krikorian, D. A. and M. C. Ledbetter. „Some Observations on the Cultivation of Opium Poppy (*Papaver somniferum* L.) for Its Latex“, *Botanical Review*, Jan. - Mar. Vol. 41, No. 1 (1975) pp. 30-103.
- Kušvić, V. „Cultivation of the opium poppy and opium production in Yugoslavia“, *UNODC - Bulletin on Narcotics*, Issue 2 (1960), pp. 5-13.
- Millant, R. *La culture du pavot et le commerce de l'opium en Turquie*. Paris, 1913.
- Tartalja, H. „Povijest opijuma i kulture maka u Makedonije“, In *Zbornik radova sa četernaestog naučnog sastanka*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd, 1965, pp. 118-125.
- The Balkan States part II. Historical Section of the foreign office, London, 1920.
- The Encyclopædia Britannica. Eleventh edition, volume XX. Cambridge, Eng., New York, At the University Press, Cambridge, 1911.
- Vrgoč, A. „Das mazedonische Opium“, *Archiv der Pharmazie*, vol. 267, iss. 5 (1929), pp. 352-370.
- Winkler, E. 1842. *Vollständiges real - lexikon der medicinisch - pharmaceutischen naturgeschichte und Rohwaarenkunde. Zweiter Band M – Z*. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1842.

ИНТЕРВЈУ

Павлина Богова род. Спирова, родена во Винаца во 1942 г. Разговарано на 24.02.2021 година во Скопје.

Damjan BUŽAROVSKI
Graduate student of Economy

THE SIGNIFICANCE OF THE POPPY FOR THE ECONOMY OF OTTOMAN MACEDONIA

(summary)

The poppy is an industrial crop, from which opium and poppy seeds are obtained as main products. The opium is used in medicine, while the seeds are used in nutrition, but they are also processed for oil manufacturing. The poppy is not an autochthonous plant that has always been cultivated on the territory of Macedonia. In fact, it was brought to Macedonia by the Ottomans in 1835. Probably for the first time poppy cultivation started in Štip. After it turned out that conditions for cultivating this crop in Macedonia are favorable, the Ottoman authorities encouraged the cultivation of the poppy, giving relief to farmers, such as tax exemptions. As the poppy itself proved to be very profitable (it was four times more profitable than wheat), the farmers themselves began to cultivate it, mainly replacing the cotton. The rapid spread of the poppy culture in ottoman Macedonia began especially in the 1870s and the 1880s, as a new world market for opium was established in Thessaloniki, which led to a change in sales. The main regions that cultivated poppy in Ottoman Macedonia beside Štip were Veles, Tikveš, Skopje, Serres, Kilkis, Lagkadas, Petrich, Melnik, Kumanovo, Kočani and the plains of Bitola. The opium of highest quality was produced in Veles and Štip.

The opium was mainly exported to the USA, Great Britain, Germany, and France, but in the latter ones in smaller quantities, while the poppy seed was exported mainly to Germany and France. In the period around 1883–1884, the poppy accounted for 7–8% of the total exports through Thessaloniki. Before the start of the Balkan Wars poppy accounted for a quarter, or 26,1% of Macedonia's exports through Thessaloniki, while, in the interbellum, the producers of opium from the Povardarie region met 43% of the demand of all the world's legal producers of its derivatives. Expressed in current values, the export of opium through Thessaloniki in 1883 amounted to 14,147,325 British pounds, while in 1912 that amount was 36,460,606 pounds, that is, increased by 157,7% for 29 years of opium exports from Ottoman Macedonia. The production of opium itself increased from 1880 to 1912 by 75,96%. The export of poppy seeds increased by 303,14%, in the period from 1883 to 1912, a huge increase. After realizing how profitable this plant was, people had begun embracing it and replacing other crops, especially cotton. The great significance of the poppy for Macedonia and the Macedonian economy can be seen from the fact that the poppy shells are placed on the coat of arms of the Republic of Macedonia, while the poppy flower is presented on the 500 denar banknote.

